

Тетяна ХІМІЧУК

ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

(на прикладі творчості Т. Шевченка)

У статті розглядаються проблеми гендерного виховання учнів у процесі вивчення творчості Т. Шевченка.

Ключові слова: *гендер, гендерне виховання, гендерна культура, гендерна літературна теорія, художній світ.*

Модернізація шкільного навчання, перехід до особистісно-орієнтованої моделі взаємодії вчителя та учня орієнтують педагогів на врахування освітніх потреб особистості школярів. Оскільки особистість є статевою категорією, то пріоритети в освіті відкривають перспективи успішнішого навчання і виховання дітей різної статі. Дослідження в галузі гендерної педагогіки сприяють рішенню задач, які стоять перед освітою, розширюють самосвідомість, самопізнання і рефлексію своїх особливостей і можливостей у педагогічному процесі. Традиційний гендерний розподіл праці втратив жорсткість і нормативність, більшість соціальних ролей взагалі не диференціюється за статевою ознакою.

Гендерна тематика нова для школи. Формування гендерної культури – актуальна проблема сучасності. Концепція виховання дітей і молоді в Україні передбачає виховання гендерної культури як однієї з базових компонентів культури особистості. Гендерна культура припускає формування в дитини уявлень про життєве призначення чоловіка і жінки, властивих їм позитивних якостей і рис вдачі; розкриття фізіологічних, психологічних і етичних особливостей хлопчиків-хлопців, дівчаток-дівчат; формування уявлень про чоловічу і жіночу гідність.

На тлі поєднання когнітивної і культурологічної спрямованості досліджень останніх років актуалізується гендерний підхід як важлива складова сучасного літературознавства, адже воно збагачується осмисленням мистецтва слова крізь призму гендеру як культурної метафори статі, що дозволяє інтерпретувати твори з урахуванням конфігурацій фемінного і маскулінного, виявляти символи жіночого та чоловічого досвіду. У філології поступово формується науковий напрям, що вивчає ці проблеми, – гендерне літературознавство.

Гендерна інтерпретація може бути ефективно застосованою в нинішньому шевченкознавстві з метою комплексного вивчення

постаті та творчості митця. Аспектам гендерної проблематики Шевченкової творчості приділяється увага у працях В. Агеєвої, О. Забужко, Н. Зборовської, В. Пахаренка, Ю. Гончар та інших. В основному ці судження не зумовлені тематичною заданістю, а є результатом поліфонічності спадку Т. Шевченка, що спонукає до гендерного прочитання. Прикладом може послугувати урок української літератури в 9 класі на тему: «Мотиви жіночої долі у творчості Т. Шевченка. Гендерні проблеми в поемі „Катерина”».

Мета: допомогти учням усвідомити поняття «гендер», висвітлити проблеми соціальної нерівності в тогочасному суспільстві; засобами виразного читання викликати співчуття до трагедії жінки; розвивати емоційне сприйняття поетичних текстів; виховувати почуття відповідальності за свої вчинки, милосердя, прагнення дотримуватись загальноприйнятих моральних норм.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, репродукції картин поета, підручник, мікрофон.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ.

I. Мотивація навчальної діяльності.

Вступне слово вчителя.

Щедра українська земля подарувала вселюдському сузір'ю геніїв негасимого Світоча – Т. Шевченка. Творчість Кобзаря найпоказовіша серед усіх українських літераторів. Яких тільки тем не торкався Т. Шевченко у своїх віршах: і про важке становище українського селянства, і про трагічну долю України, і про її історичне минуле. Не обійшов він і тему жіноцтва.

Т. Шевченко завжди захоплювався красою жінки, уболював за її долю, мріяв бачити її щасливою. За тих часів це було майже неможливо! Доказом цього була його мати, яку «нужда та праця» поклали в могилу, сестра Катерина, яка довіку залишилась кріпачкою, сусідка Оксана («Мені тринадцятий минало»), яка стала жертвою розпусника. Багато творів у Шевченка про жінок.

II. Оголошення теми і мети уроку.

III. Актуалізація знань учнів.

1. Літературна композиція.

Учень: 9 березня 1814 року
В похилій хаті край села,
Над ставом чистим і прозорим,
Життя Тарасику дала
Кріпачка-мати, вбита горем.

(*Входить малий Тарас і його мати*).

Мати: Як гірко, як нестерпно жаль,
Що долі нам нема з тобою!
Ми вбогі, змучені раби,
Не маєм радісної днини,
Нам вік доводиться робить,
Не розгинаючи і спини.

(Тарас дивиться на хату).

Тарас: У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя.
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.

(Дивиться на матір і обіймає її).

Там матір добрую мою
Ще молодую – у могилу
Нужда та праця положила.

(Тарас і мати виходять).

(Виходять Тарас і Оксана).

Тарас: Ми вкупочці колись росли,
Маленькими собі любились.

Оксана: А матері на нас дивились
Та говорили, що колись
Одружим їх. Не вгадали.

Тарас: Старі зарані повмирали,
А ми малими розійшлись
Та вже й не сходились ніколи.

2. Слово вчителя.

До кращих творів про жіночу долю належить поема «Катерина», де в образі головної героїні поет зобразив свою кохану Оксану Коваленко. У цій поемі відтворена трагедія жінки. Вона присвячена Василю Жуковському в пам'ять про 22 квітня 1838 року – день викупу з кріпацтва.

IV. Робота над темою уроку.

1. Завдання учням: Про кого ці поетичні рядки?

Доки буде жити Україна
В теплім хлібі, в барвних снах дітей –
Йтиме білим полем Катерина
З немовлям, притнутим до грудей.
Освятивши невимовним болем
Все прийдешне, кожную нашу мить,
Йде вона, і, мов велике коло,
Біле небо навздогін летить.
Про дівочу цноту, про калину
Не співай, поете, не квили,

Бо йде сьогодні Катерина
Тим шляхом, що наші кривні йшли...

2. Переказ поеми «Катерина» за планом із використанням цитат із твору. Виразне читання уривків напам'ять.

План.

1. Поема «Катерина» – розповідь про трагічну долю матері, яка одна виховує сина, й дитини-безбатченка.

2. Життєва історія Катерини.

3. Народження позашлюбної дитини штовхає батьків дівчини на жорстокий крок – вигнання дочки з дому.

4. Катерина в пошуках коханого.

5. Загибель героїні та гірка доля Івася.

Поема «Катерина» – емоційна розповідь про долю простої селянки в умовах кріпацького суспільства, в якому норми народної моралі були надто жорстокі. Дівчина стала черговою забавкою офіцера-москаля («Не слухала Катерина...»)¹.

Поема починається зверненням-застереженням до дівчат не кохати москалів, бо зведені й покинуті дівчата гинуть не лише морально, а й фізично:

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине.

Після ліричного відступу – розповідь про нещасливе кохання Катрі, яка покохала офіцера-москаля. Зав'язка 1 частини – знайомство Катрі з офіцером, його від'їзд, народження сина, що викликало осуд у селі («Катерино, серце моє...»)².

2-ий розділ починається із драматичної сцени: батько й мати зажурені, мати докоряє дочці: «де ж наречений, дружки, бояре?».

Страшний присуд мами:
Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця
Була б утопила!..

Катря кидається в ноги батькові, сподіваючись на прощення,

¹ Шевченко Т. Кобзар. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 30.

² Там само. – С. 32.

але він невблаганний. Катря аж тільки тепер усвідомила свою провину повністю. Вона готова терпіти все, але не вигнання з дому («Сидить батько кінець стола...»)³.

«Кричать сови, спить діброва, зіроньки сіяють...»

Так починається 3-ій розділ поеми. Катерина йде на схід, зустрічається з чумаками, які по-людяному поставились до неї («За Києвом та за Дніпром...»)⁴. Це тільки початок страждань. Вона зустрічає москаликів, які образливо пожартували:

Ай да баба! Ай да наши! Кого не надуют!

Страждання Катерини підсилює зимовий пейзаж:

Реве, стогне хуртовина,

Котить, верне полем...

Катря думає, що ж буде з сином, оплакує долю сина-безбатченка:

Стоїть Катря серед поля,

Дала сльозам волю.

Кульмінація – зустріч Катерини з офіцером, батьком дитини. Цей епізод розкриває сутність героїні й офіцера-москаля. Жінка забула про всі страждання й муки:

Любий мій Іване! Серце моє кохане! Де ти так барився?

Це вершина почуттів, надія на сімейне щастя. Офіцер, пізнавши, намагався втекти, вдаючи, що не впізнав її («Полетіла Катерина...»)⁵.

Катерина спочатку не збагнула, що Іван відцурався їй, насміявся з її почуттів. Даремно вона звертається до батьківських почуттів. Коли винесла сина, того й сліду не було («Мій батечку, мій братику...»)⁶.

Цього Катря вже не могла знести. На грані божевілля покидає дитину серед шляху, а сама топиться в ставку. Офіцер показав свою мерзенну душу: підступність, розбещеність, брутальність. Мабуть, не вперше дає таку пусту обіцянку довірливим дівчатам. Хоч Катерина знайшла коханого, але після зустрічі з ним відчула себе покинутою. Її життя – це трагедія, бо всі повстали проти неї як матері («Іде шляхом до Києва...»)⁷.

3. Бесіда:

– Назвіть головних героїв поеми? (Катерина, панич-офіцер, мати, батько, кобзар, малий Івась).

– Як побудована поема? (Розповідь перемежується з ліричними

³ Там само. – С. 33.

⁴ Там само. – С. 37.

⁵ Там само. – С. 41.

⁶ Там само. – С. 42.

⁷ Там само. – С. 46.

відступами).

- До кого звертається автор у ліричних відступах? (До читачів, до молодих дівчат).
- Якою зображена Катерина на початку твору? (Весела, закохана, гадки не має, що москаль з нею жартує).
- Як склалося життя Катерини, коли офіцер її покинув? (Сусіди глузували).
- Чому Катря покинула село? (Зневага, батьки змушені відцуратись доньки).
- Чому ж батьки відцурались Катрі?
- Як героїня сприйняла байдужість і зневагу москаля?
- Чому рішення втопитися для дівчини було миттєвим і остаточним?

4. Інтерактивна вправа «Мозковий штурм».

Визначте проблематику поеми:

- засудження розпусних офіцерів;
- застереження дівчат від нерозважливих вчинків;
- висловлення співчуття до зваблених дівчат-кріпачок;
- стосунки між дітьми і батьками;
- моральні цінності;
- крах ілюзій.

5. Бесіда (мораль):

- Чому звичай тих часів були такими жорстокими?
- Чи варто їх повернути в наше суспільство?
- Як ви ставитеся до Катерини? Запишіть ланцюжок почуттів до неї.
- Як відбулася зустріч героїні з чумаками?
- Що хотів Т. Шевченко сказати такими словами: «Бере шага, аж труситься»? (Вона вперше бере милостиню).
- Як москаль сприйняв раптову зустріч із Катериною на шляху? Про що це свідчить?
- Чому офіцер не дотримав свого слова щодо одруження? (Кріпаки – люди нижчого стану).
- Чи тільки Катерина винна в тому, що трапилось?
- Чи однакова відповідальність лежить на чоловікові й на жінці в такій ситуації?
- Хто більше потерпає?
- Чи це справедливо?
- Ваше ставлення до вчинку батьків Катрі.

6. Висновок учителя.

Отже, вже тоді існували гендерні проблеми в суспільстві. Жінки і чоловіки несли неоднакову відповідальність за вчинки. Саме жінки та діти страждали через поведінку своїх близьких.

7. Випереджувальне завдання про гендерну проблематику.

Гендер – це змодельована суспільством система цінностей, норм чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей і стосунків чоловіків і жінок, що визначаються соціальними, політичними, економічними контекстами буття й фіксують уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі. Слово «гендер» походить з англійської мови і означає рід. Це поняття стосується не просто чоловіків чи жінок, а саме стосунків між ними.

8. Обмін враженнями:

- Чи захищена дитина в цій ситуації?
- Чи терпить Катерина та малий Івась насильство з боку офіцера-москаля?
- Чи рівні права мають чоловік і жінка?
- Чи є нормальними життєві умови матері й дитини?
- Чи має Катря можливість займатись якоюсь улюбленою справою?
- Чи милосердне суспільство відносно до таких «жертв життя»?
- Чи сприяє воно вирішенню проблеми?
- У чому причина трагедії головної героїні?
- Чи співчуваєте ви їй?

9. Слово вчителя.

Трагедія Катерини – у знівеченні саме душі, а не тіла; це типова трагедія в кріпосницькому суспільстві. Мати захищає своє дитя від жорстокого і ворожого світу. Але всі й усе – односельці, батьки, кохана людина, сама феодальна дійсність – повстали проти неї як матері. Тільки на Київщині в 1839 році закінчили життя самогубством 37 збездечених дівчат.

10. Інтерактивна вправа «Дерево рішень».

Проблема:

Яке рішення могла б прийняти Катерина, якби залишилась із позашлюбною дитиною?

Рішення 1.	Рішення 2.	Рішення 3.
Вимолила б прощення в батьків.	Підкинула б дитину бездітним заможним людям.	Пішла б у найми в місто, в монастир. монастирі.
Залишилася б жива і з дитиною, допомагала б батькам. Чула б докори батьків, односельців, глузували б із дитини.	Залишилася б живою, гарне майбутнє сина. Позбулась би материнства.	Жива, ростила б дитину. Переживала б труднощі, позбулася б батьківщини, батьків.

V. Закріплення знань, умінь та навичок.

1. Створення «Асоціативного дерева».

Домалювати дерево, вписавши, що є підтримкою особистості,

використавши терміни: дружня родина, сприяння суспільства, взаємне кохання, нормальні життєві умови, ширі друзі, однодумці, можливість займатися улюбленою справою.

VI. Підсумки

Інтерактивна вправа «Мікрофон».

Продовжіть речення:

– Мене вразило...

– Проблеми «Катерини» актуальні й у наш час, бо...

Заключне слово вчителя.

Т. Шевченко добре знав становище жінок у кріпосницькій Україні. Воно не є кращим і сьогодні в часи економічної кризи та інших суспільних негараздів. Поет співчував і говорив про тих жінок, про яких не прийнято було згадувати – про жебрачок, покриток, калік, від яких відвертались, та співчував їм Тож і ми не відвертаймося сьогодні від них. Не залишаймо жінку зі своєю бідною напризволяще. І, можливо, на одну щасливу людину стане в Україні більше! Як бачимо, часи змінились, але проблеми жіноцтва залишилися незмінними.

VII. Оцінювання.

VIII. Домашнє завдання: характеристика головних персонажів.

Узагальнюючи зазначене, можна зробити висновок, що у творчості Кобзаря зазначені різнобіжні тенденції переосмислюються і виражаються як гармонійна синергія. У зв'язку з цим увиразнюється консенсус фемінного і маскулінного як життєдайних категорій національної ідеї.

Зміст високогуманної ідеї гендерної рівноваги, витвореної Т. Шевченком, має націєтворчий смисл для України, високо оцінюється як перспектива гармонійного розвитку світової спільноти третього тисячоліття. Практичне втілення її Шевченковим буттям засвідчує, що в основі соціальних, історичних змін лежить особистісна еволюція, спричинена самовизначенням людини.

Утвердження гендерної демократії в усіх сферах громадського життя можливе тільки через відкритий діалог між чоловіками й жінками, орієнтований на співпрацю, а не на протистояння.

У наш час доцільно використовувати новітні методи роботи з молоддю, адже для сучасних дітей набагато цікавіше й пізнавальніше брати участь у незвичних інтерактивних видах діяльності.

Татьяна Химичук

Гендерное воспитание на уроках украинской литературы (на

примере творчества Т. Шевченко)

В статье рассматриваются проблемы гендерного воспитания учеников в процессе изучения творчества Т. Шевченко.

Ключевые слова: *гендер, гендерное воспитание, гендерная культура, гендерная литературная теория, художественный мир.*

Tetyana Khymychuk,

The Gender Education in Teaching Ukrainian Literature Using the Example of T. Shevchenko Creative Activities

The article highlights the problems of gender education pupils during studying the creation activity by T. Shevchenko.

The key words: *gender, the gender education, the gender culture, the gender literary, the artistis world*